

І. О. Гуржій

ЛЕМКИ.

Історико-етнографічна довідка про минуле і сучасне лемків

Лемки – українські верховинці, які жили на схилах Західних Карпат, поруч з гуцулами Східного Прикарпаття, а також поруч з бойками (Середнє Прикарпаття). Назва «лемки» походить від прислівника «лем», що вживається лемками замість «лише», «тільки». Територія Лемківщини, так званий Низький та Західний Боскид, що висотою не перевищує 1200 м над рівнем моря простягається від річки Попрад з Дунайцем на заході, по річку Сян на сході. Місцевість Лемківщини лісистогориста, багата на лікувальні мінеральні води, природні багатства, хоч земля дуже бідна, дає малі врожаї.

На Лемківщині існувало близько 240 сіл, що розміщувалися в долинах та понад гірськими потоками. Залізниця, що проходить через Лемківщину, від вузлової станції в Загір'ю веде з Лунківського перевалу на захід по лінії Сянік-Перемишль (Сянік, Риманів, Коросно, Ясло, Стружі, Новий Санча). Бічні залізничні станції – до Лупкова, Ряшева, Тарнова та Криниць. Однак основний зв'язок між селами здійснювався головним чином, пішки та кіньми стежками, що ведуть через перевали. Численні річки та гірські потоки, які в більшості мають мілкі кам'яністі русла, що перетинають великі скальні пороги, люди переходили по перекинутих з берега на берег ялицях або вброд, чи перепливали на човнах. Під час дощів і повені всякий зв'язок між селами припинявся.

Тепер майже вся територія Лемківщини увійшла до складу Польської Народної Республіки. До Лемківщини належить також Ліський повіт і Пряшивщина, що входять до складу Словаччини.

Всіх лемків нараховується 600 тис. осіб. Більше половини лемківського населення живе поза межами території Лемківщини. З них: 80 тис. у Польській Народній Республіці, 150 тис. – на Пряшивщині та Закарпатті (Чехословацька Соціалістична Республіка), 150 тис. – переселилися в Українську Радянську Соціалістичну Республіку, 50 тис. – живе в Югославії, більше 150 тис. знаходиться в США, Канаді, Аргентині.

Лемки, які були відділені від решти світу своїми горами, мають властиве їм, своєрідне життя і побут, звичаї і народне мистецтво, які були частиною загального процесу розвитку матеріальної і духовної культури всього українського народу. Відірвана протягом багатьох віків від матері України, Лемківщина зберігала і розвивала спільну з усім українським народом культуру і мову, в якій було і багато свого, специфічно лемківського, своєрідного, оригінального. Головною рисою своєрідності культури і характеру життя лемків було те, що вони завдяки своїй частковій ізоляції в горах, найдовше зберігали численні елементи давньоруської мови і культури. Навіть після захоплення Лемківщини феодалною Польщею у XIV ст. лемки довго продовжували називати нові оселі «руськими». Тут довше зберігалися також давньоруські економічні та юридичні норми.

Лемківська говірка, хоч і зазнала впливу польської і словацьких мов, зберегла досі всі елементи діалектики давньоукраїнської мови.

Територія Лемківщини здавна входила до тих земель, на яких жили слов'янські племена: на рубежі н.е. – ранньослов'янські племена венедів, в IV – VI ст. – антів і склав'янів. В XII* – X ст. на Прикарпатті жило східнослов'янське плем'я білих хорватів, які були безпосередніми предками-попередниками лемків**.

На початку IX ст. територія сучасної Лемківщини разом із землями Моравії, Чехії, Словакії, Лужиць та Малої Польщі увійшла до складу слов'янської Велико-Моравської держави, яка підтримувала зв'язки з Візантією і в 863 р. прийняла християнство. У 870 р. велико-моравські землі захопив Людовік-Німецький, проти якого піднялося повстання, і німців згодом було розбито. В 906 р. Велико-Моравську державу завоювали угорці. Предки українських верховинців, зокрема лемків – білі хорвати – створили окрему державу Білу Хорватію, яка підтримувала зв'язки з Київською Руссю. У 906 р. білі хорвати брали участь у поході великого київського князя Олега на Царгород. Через рік, в 907 р., Білохорватська держава розпалася під натиском угорців. Тоді загинув її керівник князь Лаборець. Протягом X ст. територія майбутньої Лемківщини знаходилася під владою угорців, а також окремих чеських князів.

У 993 р. великий київський князь Володимир Святославович разом з Червенськими містами і Карпатською Руссю приєднав до Київської Русі землю білих хорватів. Після того західні кордони Русі кілька разів мінялися, однак при великому київському князі Ярославі Володимировичу відновився кордон 993 р. Онук Ярослава – Ростислав отримав в удільне володіння Галичину з Лемківщиною. У XII ст. частина Карпатської Русі з містами Пряшів і Бардієвим, а в 1302 – 1303 рр. вся Лемківщина увійшла до складу Галицько-Волинського князівства. У XII ст. на Лемківщині засновано с. Волицю (від «воля»), а також с. Половці, за переказами тут у 1128 р. князь Володар поселив полонених половців. В середині XII ст. на березі Сяну було побудовано фортецю Сянік, яка вперше згадується в Галицько-Волинському літописі під 1150 р. Ця фортеця, виконуючи оборонну функцію, відіграла певну роль в розвитку економіки і культури лемків.

Пізніше виникли Сторожі Великі і Малі, мешканці яких виконували сторожову службу. Згодом з'явилися поселення Снітниця, Юрівці, Костарівці, Улюч, Чертеж, в якому Юрій II поселив «чертежників»-будівельників.

На Лемківщину, де було безпечніше від нападів татар, тікали з різних місцевостей України, втікачі асимілювалися з місцевим населенням, одночасно вони зробили свій вклад в економічний і культурний розвиток лемків.

В кінці XII – першій половині XIII ст. татари починають нападати і на Лемківщину. В 1241 р. вони зруйнували Сянік і навколишні оселі. В 1260 р. напали знову і проникли аж до Кракова. В околицях Дуклі на них несподівано напали селяни-лемки під проводом княжого воїна Петра і розбили татар.

У XIV – XV ст. у період інтенсивного формування української народності на Лемківщині, як і протягом наступних століть, продовжували зберігатися назви «руснак», «русин», а лемківська мова найдовше зберігала елементи давньоукраїнської мови. Це свідчить що і для лемків, як і для інших частин майбутньої

* Це, цілком очевидно, друкарська помилка. Можливо, йдеться про VII ст.

** В кінці 60 – початку 70-х років це питання вважалося досить дискусійним. На думку більшості тодішніх дослідників, білі хорвати населяли територію Північного Прикарпаття від Західного Бугу та верхів'їв Пруту й Сирету на Схід до р. Ніси і верхів'їв Лаби на Захід. Про них є згадка в «Повісті временних літ» (Прим. упор.).

етнографічної України, період формування українського народу був спільним історичним етапом і взагалі свідчить про спільне минуле лемків і всього українського народу.

В 40-х рр. XIV ст. більшу частину Лемківщини загарбала феодальна Польща. Сянночина залишилася під владою Угорщини. Саме в цей час на Прикарпатті поселилася група кочовиків-волохів, які швидко сприйняли звичаї, культуру і мову лемків, однак вплинули на появу на Лемківщині так званого «волоського права».

З встановленням панування шляхетської Польщі на Лемківщині посилюється соціально-економічний і національно-релігійний гніт.

В XV ст. лемківські землі, села, ліси були поділені між шляхтою і магнатами, які інтенсивно організують фільварки. В XVII ст. в окремих районах Лемківщини встановлюється 5–6-денна панщина на тиждень з лана. Ремісники примушені давати данину – полотном, воском, медом, а селяни гірських сел – овечу данину (вівці і сир). Рибальством і вирубом дерева лемки могли займатися тільки за плату, з дозволу феодала. Великі земельні володіння попали в руки католицької церкви.

Розвиток фільваркового панщинного господарства на Лемківщині досяг найвищого рівня в XVI ст. В XVII ст. спостерігається певний застій, навіть, занепад економіки Лемківщини. Край терпить від морових епідемій, нападів татар (великий напад в 1627 р.), від здирств і насильств урядових і шляхетських військ.

На кінець XVI ст. посилюється національно-релігійні переслідування лемків. В 1593 р. шляхтянка Ваповська наказала перетворити на всій Динівщині церкви на костьоли. Краківський єпископ Шишковський в грамоті 1626 р. заборонив будувати православні церкви в Мушинському ключі. Мушина була насильницьки окатоличена. В інших районах Лемківщини переслідування православних також супроводжувалося терором, ув'язненням в тюрму, вбивствами, грабежем лемків. Однак, навіть в таких несприятливих умовах розвивається самобутня культура на Лемківщині. Будуються княжі замки, монастирі і церкви, а при цьому розвивається каменярство, різьба по дереву, малярство, прикладне мистецтво. При сільських церквах з'являються церковно-приходські школи. З них вийшли перші переписувачі церковних і світських книг, а згодом письменники і науковці. Найвизначнішим з них був Павло Короснянський, відомий вчений, поет-філософ, що народився в кінці XV ст. В 1500 р. він одержав у Краківському університеті ступінь бакалавра, через 6 років – магістра, а пізніше у званні професора працював у цьому університеті. Збірки його творів латинською мовою виходили під різними псевдонімами – Павло Рутенус, Павло з Кросна, Павло з Русі.

Як протест проти нещадного феодально-кріпосницького гніту і національно-релігійного гноблення на Лемківщині в XV–XVII ст. поширився визвольний рух. Селяни громадами відмовлялися працювати на шляхетських ланах. Особливо масового характеру це набрало в Прусику, Гоську, Одреховій та багатьох інших селах. Головною формою збройної визвольної боротьби на Лемківщині був збійницький рух (від слова «збив», «побив»). Цей рух мав багато спільного з опришківським рухом в Галичині. Однак, безсумнівно, збійницький рух виник раніш опришківського руху. Збійницькі загони, очолювані отаманами, об'єднувалися в дружини, кількість яких доходила до 200–300 чоловік і які вибирали собі єдиного ватажка. Найдавніші згадки про лемківських збійників відносяться до першої половини XV ст.

У 1434 р. лемківські збійники у Чорштинському

замку об'єдналися з чеськими – спільно нападали на шляхту. У 1452 р. в Сяницьких горах з'явилися збійники, яких називали «бескідниками». Збійницький рух поширився і набрав масового характеру з кінця XVI ст. Лемківські збійники об'єднувалися з українськими повстанцями обох боків Карпат та угорськими повсталими селянами.

Довгий час наводив страх на шляхту збійницький загін Ланка з Терстяни та його помічника Клімівця із Сквіртного, що діяв в околицях Риманова. В останніх роках XVI ст. на усьому угорсько-польському прикордонні вів боротьбу з панами загін Сипка з Мачини Великої (біля Горлиць). У 1595 р. на Лемківщині діяв загін Яцка Жебрачка. В 1610 р. збійницький загін Тимка Картика напав на двір шляхтича Дембїцького в Станкові і визволив групу засуджених до страти селян. В цей час особливо вславився збійницький загін Василя Баюса з Ліцин Горлицького повіту (до 200 чоловік).

Польсько-шляхетський уряд, прагнучи придушити масовий визвольний рух лемківського населення, як один із заходів в цьому напрямку застосував надання в 1616 р. містечку Біч «право меча». В цьому лемківському містечку влаштували єдиний на усю Польщу цех катів. Каті виїздили звідси для виконання вироку в різні місцевості.

Великий вплив на збройну боротьбу лемківських селян, справила національно-визвольна війна українського народу 1648–1654 рр. проти панування шляхетської Польщі. 10 травня 1648 р. збійники разом з селянами Вислока напали на Новосатанецький замок шляхтянки Вишковської, звільнили в'язнів, засуджених до страти. 4 липня 1648 р. селяни Полонної, Ославиці, Прибишева, Вислока, Височин і Кам'яного, разом із збійниками (400 чоловік), напали на Сяницький замок і звільнили засуджених до страти збійників. В цей час посилюються зв'язки лемківських збійників з словацькими «спішаками» і закарпатськими опришками, з якими вони діють спільно.

Відомості про перемоги українських військ, очолюваних Богданом Хмельницьким над польсько-шляхетськими збройними силами, підняли лемківських селян до нової боротьби з гнобителями. Визвольна боротьба на Лемківщині досягла свого апогею в червні 1651 р., коли рух польських селян, що розпочався, а також рух селян Закарпаття очолив Костка Наперський, який виступив на підтримку Богдана Хмельницького. Видатну роль у цьому повстанні селян Прикарпаття відіграв загін найпопулярнішого ватажка лемківських збійників Андрія Савка з Дуклі та загін Василя Ченця з Грибова. Активно діяв Лемківський збійницький загін Лешки Романяка з Мушинки. Збійницький визвольний рух на Лемківщині не стихав до кінця XVII ст. і продовжувався у XVIII ст. Цей рух був складовою частиною загальної антифеодальної боротьби селян обох боків Карпат і був зв'язаний з польськими, словацькими і угорськими повстанцями.

В 1772 р. за розділом Польщі Галичину з Лемківщиною загарбала Австрія. Лемківщина була зведена до рівня однієї з найбідніших провінцій Австро-Угорської імперії. Релігійний гніт не послабився. Дуже характерним є звернення шляхтича Урбанського до австрійського уряду в 1784 р. з пропозицією розібрати православні церкви у Биківцях і Долині, а на тих місцях побудувати корчми. Взагалі, треба, щоб крайовий уряд наказав, доводив Урбанський, замість православних церков побудувати один костел.

Шкіл на Лемківщині тоді не було. В 1780 р. цісарський уряд запропонував закладати народні школи, але німецького типу. Такого типу школи виникли в містах, а «парахіяльні» – в селах. В 1786 р. були створені

окожні німецькі школи в Дуклі і Мушині. У XVIII ст. лемківські культурно-освітні діячі друкують ряд праць з історії краєзнавства, суспільних наук у різних слов'янських і зарубіжних виданнях, зокрема Михайло Криницький, священник з с. Ганачови (Горличчина) (1797 – середина XIX ст.). Він у своїх публікаціях доводив, що лемки це не польські осадники, як твердили колонізатори, а – корінне населення українського походження.

В першій половині XIX ст., під впливом національного і культурного відродження в Галичині, починається такий же рух і в Лемківщині. Тут користуються великою популярністю твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Івана Вагилевича. На Галичині, в свою чергу, з'являється велика зацікавленість до Лемківщині. Видатним знавцем життя лемків був І. Вагилевич. Він пройшов усе Прикарпаття, зустрічався з лемками, вивчав їх побут, записував народні пісні. У 1841 р. він написав працю «Лемки – мешканці Західного Прикарпаття».

У лютому 1846 р. ряд повітів Лемківщини, зокрема Ясельський, Сяницький та інші, підтримали повстання в Кракові, яке очолив революціонер Домбовський. Майже всі селяни Волі Неклінської під проводом дяка Поляка виступили проти шляхти.

В травні 1848 р. на Лемківщині, як і по всій Австрії, внаслідок революції 1848 р. була скасована панщина. На честь чого по селах закладалися «хрести свободи», частина яких збереглася до нашого часу.

Однак, реформа 1848 р. не вирішила селянського питання на Лемківщині. Бідніші селяни не мали змоги викупити ґрунти. Посиленню соціального гніту сприяв розвиток капіталізму на селі, класове розшарування. Голод 1847 – 1848 рр., холера 1873 р., посуха та повінь 1889 р. – все це погіршило становище лемківського селянства і мало своїм наслідком еміграцію лемків у Америку. Першим українським емігрантом був сорокап'ятирічний селянин з Нової Веси (район Н. Санча) Юрко Кашицький, який покинув рідну землю в 1872 р. у пошуках кращої долі. В 1880 – 90-х рр. з Лемківщини, як і з усієї Галичини, почалася масова еміграція. В цей час австрійські загарбники, намагаючись духовно поневолити лемків, прагнули утвердити ідею, що нібито лемки становлять якусь відрубну національну групу, яка не належить до українців. В той же час спостерігається пожвавлення політичного і культурного життя, зокрема, 1870 р. вперше було обрано послом до Галицького сейму лемка Семена Праханівського. Він гаряче відстоював національну рівноправність лемків, їх єдність з галичанами, з українським народом. «Наша лемківська Русь – мала, – твердив він, – але вона є частиною Великої Галицької Русі».

В другій половині XIX ст. спостерігається великий вплив творчості і революційних ідей Тараса Шевченка, які проникали в далекі карпатські оселі, на культурний розвиток Лемківщини. Лемки склали мелодії на вірші великого українського поета. Видатне значення мала також і творчість Івана Франка. Великий український письменник постійно цікавився питаннями історії лемків і у своїх численних працях закликав досліджувати їх культурні багатства.

В кінці XIX ст. на території Лемківщини створюються читальні-«просвіти», які в більшості на певному етапі відіграли прогресивну роль. Через ці читальні поширювалися ідеї і твори Шевченка, Франка, Лесі Українки. Перша така читальня-«просвіта» на Лемківщині була основана у 1892 р. в с. Одрехові.

Певний вплив на Лемківщині мали «москвофіли», які проводили культурницьку діяльність, однак відстоювали інтереси царизму, вихваляли «царя-

батюшку», боролися проти революційного руху. «Москвофіли» відкрили читальню ім. Качковського, видавали в Н. Санчі газету «Лемко» та «Лемківський календар». У 1898 р. вони заснували в Н. Санчі «Руську бурсу» (гімназія), яка швидко занепадала.

У 1901 р. за ініціативою П. Липинського створено другу гімназію – «Українську бурсу», для утримання якої виділяла кошти філія «Просвіти» та використовувалися фонди Василя Яворського, відомого діяча «Просвіти». Крім того, на початку XX ст. відкрили дві бурси в Сяноці, які проіснували до Першої світової війни. Саме ці гімназії були ініціаторами урочистого відсвяткування 100-річчя народження Шевченка.

В цей час серед відомих діячів науки і культури України посилюється інтерес до лемків як складової частини українського народу і розпочинається наукове вивчення їх історії, а також матеріальної і духовної культури. З метою вивчення етнографії, антропології і фольклору Лемківщини в 1906 р. туди була вислана експедиція Львівського наукового товариства ім. Шевченка, до складу якої входив професор Ф. Вовк, Зенон Кузеля та доктор Іван Раковський. Ними була зібрана цінна колекція матеріалів. У 1911 – 1913 рр. відомий український вчений Філарет Колесса у 18 селах записав слова і мелодії понад 800 лемківських народних пісень. Ці пісні згодом вийшли окремим збірником.

Перша світова війна вже з самого початку зачепила Лемківщину. Лемківські селяни радо вітали прихід російських військ, радо зустрічали російських солдат, брателься з ними, чого австрійський уряд пізніше не міг простити лемківському населенню і переслідував його. Одночасно виявилася підступна поведінка москвофілів. Вони настільки активно доносили на своїх політичних противників, що навіть в газеті «Воєнне слово», що виходила у Львові, її редактор Маркович називав москвофілів «дезертирами власного народу». Москвофіли допомагали царським чиновникам нищити все українське. Їх група – Ю. Яворський, М. Гушкевич та інші – заснували 11 серпня 1914 р. у Києві «Карпаторусский освободительный комитет». Вони всіляко силкувалися доказати, що нібито Галичина з Лемківщиною є провінцією Російської імперії.

Велика Жовтнева Соціалістична революція відізначалася відчутно і на Лемківщині. Коли на розвалинах імперії виникли нові держави – Австрія, Угорщина, Чехословаччина, Югославія, боротьба за самовизначення розгорнулася і на Лемківщині. На другий день після розпаду імперії селяни с. Команчи скликали віче, на якому проголосили створення «Східнолемківської республіки». На пропозицію Петра Варни вибрали управу з 11 осіб. Очолив її А. Кір. Незабаром до Команчи приєдналися села Шавне, Прибишів, Репедь, Лупків, Довжниця, Чистогорб, Явірник, Радомиші, Ославиця, Лукаве, Зубенське, Смільник, Миків, Душати, Прелуки. Розгонулася підготовча робота по скликанню загального народного віча у Вислоці Великому. Але польські легіоністи, зайнявши Шавне в січні наступного року, вступили в Команчу і перешкодили цьому, хоч і під натиском селян згодом відступили.

Майже одночасно із створенням «управи» в Команчі, на селянському вічі у Фльоринці було проголошено створення «Західної Лемківської Республіки». Селяни обрали «руський уряд», який видав ряд розпоряджень та інструкцій.

Взагалі, визвольний рух, що почався на Лемківщині у 1918 р. і продовжувався до 1921 р., мав велику ваду, в ньому не було єдності, вже тоді стало ясно, що для самостійного існування Лемківщина слабка і не підготовлена. Тому одні групи і партії домагалися приєднання Лемків-

щини до Чехословаччини, інші – до України. Москвофіли хотіли, щоб Лемківщина була додатком Російської імперії, у воскресіння якої свято вірили.

У грудні 1918 р. вдалося все ж таки скликати нараду з представників різних сіл. У Вислік прибуло 80 уповноважених, які ухвалили приєднати Лемківщину до ЗУНР'у. На сільському вічі у Фльоривцях збори ухвалили приєднати Лемківщину до України. Однак, польські легіоністи відновили свій терор.

Лемки, які попали під владу буржуазної Польщі, зазнавали економічного, національного і соціального гніту. Економічне становище лемківських селян під пануванням режиму Пілсудського було надзвичайно важким. Найкращі землі належали поміщикам і католицькій церві. У 1932 р. орган ЦК КПЗУ – журнал «Наша правда» так писав про гірку долю лемківських селян: «Життя селян в горах можна порівняти з життям невольників в Азії або Африці... Лемківська Верховина, мабуть, скоро дійде до того, що люди харчуватимуться корінцями, а освітити і огріє їх хіба сонце».

Уряд Пілсудського вороже ставився до українського прогресивного руху і в боротьбі з ним намагався використати москвофілів, які себе цілком дискредитували в очах лемківських народних мас і не користувалися у них підтримкою. Однак, польський уряд намагається воскресити москвофільський рух. Уряд виділяє в 1934 р. гроші для газети москвофільського напрямку «Лемко», на сторінках якої друкуються статті, повні ненависті до Радянського Союзу; одночасно в них вихвалявся режим Пілсудського. Москвофіли намагалися довести, що на Лемківщині живуть не українці, а росіяни. Вони почали навіть на Лемківщині агітацію за переселення в Сибір, щоб «врятуватися від українства». За допомогою москвофілів уряд громив прогресивні організації. У 1932 – 1936 рр. уряд припинив діяльність читалень «Просвіти». З'явилися полонофільські концепції щодо історичного походження лемків та їх мови. Почалася компанія за асиміляцію лемків. У 1932 р. польські шкільні інспектори на педагогічній конференції заявили, що лемки – окреме плем'я, а не українці, тому слід заборонити навчання українською мовою, а ввести в школах лемківський діалект, який є нібито діалектом польської мови. Масово звільняли з роботи українських вчителів на Лемківщині і вивозили в Польщу. Починаються спроби науково обґрунтувати, що нібито лемки – етнографічна група польського народу. У 1939 р. з'явилася у Варшаві праця А. Бартошука під дуже характерною назвою – «Лемки – забуті поляки». Ще раніш, в 1938 р., у Кракові вийшла з такими ж ідеями книжка К. Перацької – «На шляхах Лемківщини».

У відповідь на гнобительську політику уряду Пілсудського на Лемківщині відбувалися виступи селян, страйки. Велику роботу серед лемківських селян проводили комуністи. Чисельні підпільні групи КПЗУ поширювали марксистські ідеї, твори українських і російських революціонерів-демократів.

В 30-х рр. ХХ ст. на Лемківщині спостерігається нове піднесення революційного руху. 1932 р. (червень-липень) вибухнуло масове повстання селян Ліського і частково Сяницького повітів. Повстанці покарали поміщиків Добрицького, Якубовського, роззброїли поліцаїв. Уряд жорстоко розправився з повсталим селянством.

Хоч у важких умовах, однак на Лемківщині проводиться культурно-освітня робота прогресивними силами. В 1928 р. у с. Абрамовій створюється перша «Рідна школа» під керівництвом вчителя Петра Ткаловича. Створено також було «Лемківську комісію», яка займалася організацією українських читалень. В 1930 р. за ініціативою групи лемківської інтелігенції засновано в

Сяноці музей «Лемківщина», який очолив професор Лев Гец. Музей став справжнім осередком культури. Цей музей проіснував до 1944 р. Пам'ятники цього музею, які збереглися, експонуються тепер в «Музеумі земі Саноцкей».

У це двадцятип'ятиріччя між обома світовими війнами на Лемківщині сформувалася плеяда літераторів, які внесли певний вклад в розвиток і популяризацію культури лемків. Ф. Коковський (1885 – 1940) прославився своєю повістю «За землю» та іншими працями з лемківського життя. Любов до рідного народу, віру в його щасливе майбутнє висловив у своїх поезіях талановитий поет Лемківщини Богдан-Ігор Антонович (1909 – 1937 р.). Пробудженню української свідомості серед лемків сприяла діяльність етнографа Тарновича, письменників Филипчака, Ганалука та інших. Пізніше, дехто з них, як Тарнович і Кубійович, скотилися в табір націоналізму.

П'ять років перебувала Лемківщина під німецько-фашистською окупацією. Цей період був найтяжчим в історії лемків. Фашисти принесли на Лемківщину примусові роботи, натуральні повинності, репресії, арешти, в'язниці, табори смерті, в яких загинули сотні лемків, розстріли, страти. І на Закарпатті окупанти намагалися здійснити політику Гітлера – створення побільше окремих «націй» русинів, малоросів, карпаторосів, лемків, гуцулів, бойків тощо і натравлювання їх одна на одну.

З перших днів окупації на Лемківщині почався рух опору. Ще перед виникненням ПРП діяли лемки в лівій конспіративній організації «Спілка підкарпатських патріотів». Боротьба проти окупантів набирала різних форм. В багатьох селах лемки відмовлялися здавати хліб фашистам, зривали німецькі плакати. В 1942 – 1943 рр. багато лемків боролосся в лавах партизанських загонів Григорія Водзика («Висьціг») та Михайла Донського («Станка») з гітлерівцями і українськими націоналістами. До партизанських загонів, крім місцевих жителів, входили поляки, радянські солдати. Діяльність загонів паралізувала працю окупаційної адміністрації; вони робили засідки на дорогах під Горлицями і Дуклею, атакували пости «Україніше гільф поліцай». Від рук реакційних банд у кінці травня 1943 р. загинув організатор лівого руху опору на Підкарпатті, старий діяч КПП лемко Григорій Водзик.

Лемківські партизанські загопи пізніше вступили в з'єднання Федорова. З'єднання Ковпака знайшло у лемків дуже теплий прийом. Діяли також окремі підпільні групи в Горлицькому, Краснянському, Сяницькому та Ново-Сандецькому повітах.

Радянська Армія звільнила Лемківщину у важких боях, що почалися 15 вересня 1944 р. Після війни частина Прикарпаття, яку заселяли лемки, залишалася в межах Польщі, а південні схили Карпат в межах Чехословаччини. Більшість лемків (близько 70%) переселилися з ПНР на Україну.

До 80 тис. лемків залишилися у ПНР. Але вони втратили рідну землю – Лемківщину. Їх всіх переселили з Лемківщини, оскільки на цій території здійснило терористичний акт українське буржуазно-націоналістичне підпілля, поруч з яким в Карпатах діяли і польські буржуазно-націоналістичні банди. Лемки прибули на західні землі значно пізніше інших переселенців, тому вони одержали значно гірші господарства. Ставилися до них підозріло, трактовано було всіх лемків в масі як непевний елемент. Лемківщина опустіла. Хати лемків поляки навмисно розвалювали. Після ХХ з'їзду КПРС уряд Польської Народної Республіки переглянув свою політику щодо лемків, прагнучи ліквідувати дискримінаційне відношення до них. Частині їх дозволили повернутися на Лемківщину. Відкрито українські школи. Збільшено

виділення державних коштів – на підтримку розвитку культури лемків. Однак, і досі відчувається деяка нерівноправність, зокрема, у відношенні оточення до лемків. Не всім ще лемкам, які цього бажали, дозволили повернутися на рідну землю – Лемківщину. Подано було 4 тис. заяв. Дозволили повернутися на рідні землі тільки 500 родинам лемків.

Недостатньо українських шкіл. Досі зустрічаються і рудименти полонофільства і москвофільства.

Наприклад, зовсім недавно, 24 квітня 1969 р. в польській газеті «Новіни Жешовське» була надрукована стаття Стефана Лева, в якій він з великою тривогою говорить про часто вживане останнім часом окреслення «українці і лемки». Він слушно наполягає на тому, що в цьому формулюванні відчувається скрита, а може іноді і несвідома тенденція перекрутити історичну дійсність і заперечити очевидній істині, що лемки – це тільки і виключно етнографічна група українського народу. Намагання провести думку, що лемки становлять якусь окрему національну групу, яка не належить до українців, викликає тенденції, що ведуть до сепаратистського руху на Лемківщині. Автор статті Стефан Лев цілком справедливо викриває історичні корні таких думок, які намагалися використати ще австрійські загарбники. Пізніше, в період міжвоєнного двадцятиріччя, подібну мету мали полонофільські публікації, підтримувані діючим тоді Товариством розвитку східних земель.

У другій половині 50-х років у лемків, що проживають у Польщі, почалося пожвавлення суспільно-політичного і культурного життя. У 1956 р. у Польщі засновано Українське суспільно-культурне товариство (УСКТ), почала виходити газета «Наше слово» із щомісячним додатком – літературний та науково-популярний журнал «Наша культура». Щорічно виходить літературно-художнє і науково ілюстроване видання «Український календар».

У червні 1956 р. створено у Польщі лемківський ансамбль пісні і танцю в Білянці, Горлицького повіту (керівник П. Стефановський), танцювальний гурток в Команчі, театральний – в Новиці та інші. У Білянці є українська школа.

Світовою славою користується самотній художник з народу – маляр самоук – лемко, глухонігий Никифор, який проживає в Криниці. Він займає почесне місце серед митців Народної Польщі, експонуються його картини на виставках в Кракові та інших містах Польщі, а також США, Франції. У 1965 р. була проведена його персональна виставка. Про нього створений фільм, написані наукові монографії. В Закопаному творить відомий митець Григорій Пецух, родом з Фльоринки. Мистецтво лемків, особливо різьбярів, отримало високу оцінку на післявоєнних художніх виставках в Кракові, Горлицях, Сяноці.

В Югославії живе до 50 тис. українців, що переселилися сюди понад 200 років тому, у 1743 р. Це були переважно лемки з різних карпатських околиць. Лемки в Югославії випускають різні видання наукового, художнього і популярного характеру, які свідчать, що вони не втратили і понині своєї мови, звичаїв, характерних пісень і танців.

В еміграції – Канаді, США, Аргентині – проживає понад 150 тис. лемків. Незначна кількість лемків живе і у Франції. Лемки в еміграції займаються сільським господарством. Є серед них і промисловці. Однак найбільша кількість лемків – робітники, перед якими нерідко встає страхіття безробіття. Лемки об'єднуються навколо товариств, які існують в США і Канаді. Перше таке товариство виникло в 1900 р. у США, яке об'єднувало 8 тис. членів і яке з 1912 р. створило свій друкований орган «Правда». В 1922 р. також в США організувався «Лемківський комітет», який почав випускати газету «Лемківщина»,

а з 1927 р. місячник «Лемко». Всі вони дотримувалися москвофільського напрямку. Своєрідне ідеологічне кредо журнал «Лемко» висловив в таких словах, надрукованих на його шпальтах: «Руський чоловік може погодитися з поляком, німцем, як рівний з рівними, але ніколи не погодиться з українцями».

В 1931 р. відбувся перший з'їзд лемків у Клівленді, на якому була створена загальнолемківська організація для США і Канади «Лемкосоюз», що почала випускати газету «Карпатська Русь», яка проповідує сепаратизм і відрубність лемків, проводить москвофільську лінію. Друкуються матеріали мертвою мовою – «язичиєм». Одним з організаторів цього союзу і редактором газети «Карпатська Русь» був Дмитро Вислоцький (Ваньо Гунянка), поет-гуморист, вихідець з села Лобова Новосандецького повіту, який виїхав в Америку напередодні Першої світової війни. Цікаві його оповідання із життя лемківських емігрантів. Тепер проживає на Україні, куди повернувся з еміграції, часто виступає з статтями та спогадами.

В 1934 р. Степан Пельц, емігрант з Вороблика, створив «Комітет допомоги Лемківщині», який в 1936 р. перейменовано в «Організацію оборони Лемківщини». Цього ж року почав виходити друкований орган «Лемківський дзвін». З вибухом війни в 1939 р. «Організація» і її орган припинили своє існування. Після війни відновилися «Організація оборони Лемківщини», яка почала видавати газети «Лемківські вісті» та «Голос Лемківщини». Організація, і газети набули націоналістичного напрямку.

Лемки з США брали участь у складі американської армії в боротьбі з німецькими фашистами. 189 лемків загинули в боях.

В 1962 р. від «Лемкосоюзу» відкололася «Канадсько-карпатська» організація, яка, хоч і не позбавилася цілком москвофільського впливу, однак стоїть на більш прогресивних позиціях і підтримує ідею єдності лемків з Україною.

В еміграції серед лемків теж відзначилися музичні діячі і музиканти. Останнім часом у США користується значною популярністю музикант-професор Орест Турковський, родом з Вороблика, автор обробки численних лемківських мелодій.

Переселення лемків на Українську РСР відбулося в 1945 – 1946 рр. За спеціальним договором з Польщею на Україну виїхало з Сяноцького повіту – 62 тис. осіб, Лиського – 40 тис., Ново-Сандецького – 21 тис., з Галицького – близько 18 тис., Ясельського – 9 тис. В основній своїй масі лемки поселилися в Тернопільській, Львівській, Івано-Франківській областях. Невелика кількість їх виїхала в Луганську, Донецьку та Херсонську області.

Працюють лемки в колгоспному виробництві. Так, наприклад, більшість мешканців села Синява, Збарзького району Тернопільської області – лемки з різних сіл Лемківщини. Голова колгоспу імені Т. Шевченка лемко – Максим Джула. Багато лемків серед передових виробничників. Вивчилися лемки на Україні на педагогів, лікарів, наукових співробітників.

Новим періодом у культурному розвитку лемків явилось творче двадцятип'ятиріччя післявоєнних років на Україні. Майже в кожній ділянці культури проявили себе молоді таланти переселених лемків.

Прославлені лемківські різьбярі живуть і працюють на Лемківщині. Вони – члени спілки художників України. Їх вироби експонуються у виставочних залах і музеях Радянського Союзу. Широко відомі скульптурні портрети заслуженого діяча мистецтв Василя Одріховського з Вільки (Коростянщина), картини художника Петра Марковича з Чорнорік (Горличчина). Особливою популярністю користуються також твори таких народних та професійних митців: Олексі Стецяка, Івана Одріховського, Андрія Оріся, Степана Оріся, Антона Фіголя, Андрія

Сухорського, Івана Бердаля, Кишаків, Долинських, Красовських. Лемки на Україні висунули свого письменника Дмитра Бедзика, вихідця з Вільхівки Сняницького повіту, поета Степана Рочина з Беньови (Краківщина), композитора Івана Майчика з Боська (Сяничина). Іван Майчик відомий своєю майстерною обробкою лемківських пісень. Провідні українські композитори (Є. Козак, М. Колесса та ін.) теж займаються обробкою і популяризацією лемківських пісень, красою і своєрідністю яких захоплюються не тільки на Україні. Лемківські пісні виконують самодіяльні колективи, професійні капели, ансамблі, окремі виконавці по радіо, телебаченню на професійній і самодіяльній сцені. Лемківський народний хор з Лешнева на Тернопільщині з 1959 р. – лауреат республіканського огляду хорів.

Велику кількість музичного фольклору зібрали Орест Гижа з Висови (Горлицьщина), Михайло Соболевський з Устя Горлицького та композитор Іван Майчик. З великою зацікавленістю зустріла українська громадськість збірки лемківських пісень з нотами М. Соболевського «Лемківські співанки» (1967 р.), І. Майчика «Співаночки мої» (1968 р.).

Група науковців-лемків у Львові працює над вивченням своєї історії фольклору та етнографії. Вони у своїх публікаціях активно популяризують лемківську народну культуру. Понад 10 років лемківські краєзнавці у Львові (Іван Красовський, Ірина Добрянська, Іван Майчик) працюють над підготовкою книжки «Лемки», в якій охоплюються всі ділянки з історії матеріальної та духовної культури від давнини до сучасності, з додатками нот та текстів пісень.

* * *

Лемки – українські верховинці, заселяючи Карпатську Верховину – Низький та Західний Бескид, довгий час вели відокремлене життя, що сприяло збереженню старовинних зразків народної культури, своєрідних та характерних для мистецької культури всього українського народу найраніших періодів його історії.

Етнографією лемків цікавилися і вивчали багато українських та іноземних дослідників та краєзнавців-аматорів. Складено понад 3000 записів з різних ділянок життя і культури лемків (лемківський говір, фольклор, народне мистецтво, житлове, господарське, культове будівництво).

Лемки мали два типи сіл. Одні села були розкинуті по узбіччям гір, з'єднувалися стежками і доріжками. Ці села розташовувалися вздовж гірських потоків. Покручені в різні боки русла цих потоків перетинали кілька разів сільську дорогу.

Другого типу села розташовувалися в долинах і тому розбудовувалися широко.

Хата ставилася в центрі обійстя, була рівномірно віддалена від усіх боків ділянки.

До «боїща» (двору) вели великі двораменні ворота, мальовані глиною на ясножовтий кольор, середня поперечна частина воріт прикрашалася білим орнаментом, виконаним за допомогою вапна.

Житлова і господарська частина знаходилася під одним дахом; житло (хижа) було повернено фронтом до шляху. Подвір'я перед хатою викладалося великими кам'яними плитами. Дахи були двохспадові, криті соломомою. До поперечної частини даху – «щиту» – прикріплялися хрест, птиця, зірка або дерев'яне вістря.

Хати були добре освітлені, мали вікна на 6–9 шибок, іноді два вікна сполучалися. Рами довкола дверей та вікон розмальовувалися за допомогою вапна або білої глини, прикрашалися різними узорами, різьбою. Особливо лемки прикрашали яскравими малюнками зовнішні хатні двері.

Посуд – глиняні миски і горнята – розставляли на довгій (метра з два) полиці. Розмальовані кольоровими квітами миски і тарілки вшали на стіни як прикрасу хати. На дерев'яному «дижнику» на стіні розвішували дерев'яні ложки, які робили самі. Для зберігання солі робили з осикового пенька спеціальну посудину, прикрашаючи її рослинним орнаментом.

Обробка ріллі, бідного кам'янистого ґрунту, вимагала багато зусиль від лемків. Довго утримувалася давня форма рільництва – випалювання кущів. На згарищах, так званих «пасіках», сіяли залишали його, доки він знову заростав кущами, і тоді через кілька років повторювали випалювання. Стрімки узгір'я удобрювали зимою. До польових робіт вживали переважно волів.

Рільничі знаряддя для власного ужитку лемки робили самі, докуповуючи сталеві частини, чавун. Ще у XIX ст. на Лемківщині був переважно дерев'яний плуг, пізніше на нього стали набивати шматок заліза. Борони робили з піднесено догори верхньою частиною, як в саянх, щоб не зачіплялося воно за нерівності ґрунту. Мотики для окопування городини робилися з вузьким вістря, які були більш зручні для обробки кам'янистого ґрунту.

Основним збіжжям був овес, на другому місці – ячмінь. Пшеницю та жито сіяли тільки в долинах біля села, переважно ярові, оскільки під надто глибоким снігом озими підпарювалися і пропадали.

Серед ремесел і дрібних промислів у лемків найпоширенішим і розвиненим були деревообробний, кам'яний, залізообробний, ткацтво. Найбільшої досконалості у своєму розвитку у лемків досягла така форма народного промислу, як виробництво дерев'яних предметів. Переважну більшість побутових речей, засобів транспорту, сільськогосподарського реманенту і ритуальних речей для церков виробляли з дерева. Станок для обробки дерева стояв майже у кожній хаті. Осередком виробництва дерев'яних предметів було село Новиця. На Лемківщині існували два центри художнього різьбярства. Це – села Балутянка та кілька сіл біля Риманова, зокрема Вілька (муж курортами Іванич і Риманов). Тут майстерність різьби з рослинними мотивами і фігурними зображеннями переходила по традиції з покоління в покоління. З рук лемківських народних майстрів вийшли твори високої мистецької вартості.

В церквах Лемківщини зберігалися зразки художньої різьби – іконостаси («Царські врата») та ручні хрести, прикрашені простими, але майстерно виконаними сценами з священного письма. У придорожних капличках Лемківщини теж можна було зустрінути чудову різьбу – виструганих з дерева святих. Українські радянські мистецтвознавці до найкращих зразків христів з рельєфними зображеннями відносять витвори Порохника на Лемківщині 1699 р. Музикальні інструменти теж вироблялися на Лемківщині. Йдеться передусім про пастуший інструмент – сопілку, на Лемківщині її називали ще фуяркою або дудкою, пищавкою. Хоч це примітивний інструмент, однак народні умільці мали навіть секрети щодо звукоряду і діапазону. Окремі села займалися виключно цим ремеслом, розвозячи по містах і селах різних країн свої вироби.

Ткацтво було важливою ділянкою хатнього промислу. Ним займалися виключно жінки. Вироби йшли на власні потреби. Килимів на Лемківщині не вироблялося. Всі ткацькі приладдя – кужілок, веретена, станок – робилися самими лемками.

Виробленням предметів з каменю (точила, жорняні, камені та інші) славилася село Бортне. Керамічними виробами славилася місцевість Мриголед і Колочі.

Народний одяг лемків з своєю стародавньою простотою та стародавніми елементами прикрас тримався

до 40-х рр. ХХ ст. і характеризувався спорідненістю з ношено інших районів України.

На Лемківщині розвинулося декілька варіантів народного одягу, який в різних районах мав відмінності в кольорі та характері прикрас.

Жіночий одяг складався із спідниці, вишитої сорочки, корсетки («лейбика»), хустки. Спідниці фарбували у синій або жовтогарячий колір, або шилися з печатного у wzори полотна («мальованки», «фарбочки», «друкованці»). Спідниці були дрібно «рясовані», тобто гофровані. Поверх спідниці одягався фартук, теж «збиралий» у дрібні фальди зроблений з льняного полотна з печатними вручну wzорами (зірки, полоска), або з фабричного полотна – чорне з фіолетовими квітами (для старших жінок), або синє та зелене (для молодих жінок).

Сорочки прикрашалися вузькою скромною вишивкою симетричним узором (дрібним хрестиком) впоперек ramen та на обшивках рукавів червоного, або червоного з синім кольору, з 30-х рр. ХХ ст. – зеленого та жовтогарячого. Чорного кольору для вишивки не вживали, за виключенням того, що іноді зшивали плахту або сорочку чорними нитками. Найбільш декоративні корсетки («лейбики») носили лемкині з околиць Команчі.

Крім коралів, носили срібні блискучі пацьорки, яскраво барвисті, так звані «силянки», як у бойків і гуцулів. Сиянки робилися шириною 20–30 см. з дрібненьких кораликів бісеру – червоним з білим, жовтим і синім wzором. «Сиянки» іноді заміняли коміри.

З хустки лемкині робили оригінальне вбрання для голови («фацелики»), яке не мало собі повторень на Україні. Хустку з білого полотна, сильно крохмальну, іноді прикрашену вишивкою – квітчастим wzором, пов'язували так, що з боків голови створювалися віяла, а на спині стелилася рівна поверхня хустки, нижче пояса, інколи по коліна. Фацелики заважали вільному рухові головою, тому в повному вигляді хустку зав'язували тільки в святкові дні.

У лемків до останнього часу існував звичай, який передавався традицією з покоління в покоління і який сприяв незмінності форм одягу та його прикрас. За цим звичаєм кожна дівчина діставала від батьків як придане велику кількість одягу, що мало їм вистачити на ціле життя.

Шлюбне вбрання було біле, тільки верхній фацелик – червоний та червоні корали.

Зачіска у дівчат – гладка спущена коса, зав'язана на кінці жмутом стрічок. Заміжні жінки закріпляли зачіску на яблоневи пруттик («хомевка»), її покривали чіпцем, а зверху одягали хустку.

Чоловічий одяг був значно скромніший за жіночий і був майже однаковий на всю Лемківщину.

Льняна сорочка, яка в давні часи мала розріз на спині, пізніше його перенесли наперед і прикрасили вишивкою дуже дрібною стебнівкою (на 1 кв. см 110 хрестиків) на пазусі, раніше це робили на манжетах та на рямені від коміра до рукава. Штани з тканого полотна («ногавки») або з білої овечої вовни («холошні»).

Комзол («лейбик»), як правило синій вовняний, у деяких районах Лемківщини його шили білим з овечої вовни. В деяких селах околиці Лупкова та Команчі на комзолах спереду вишивалася червоною ниткою «косиця» (галузка сосни) і пришивалися рядами гудзики із жовтої міді. В околицях Карлове комзоли обшивалися червоними та білими шнурами, що взагалі було первісною лемківською формою. Поверх комзолу літом носили «сірак» з коричневого або чорного овечого сукна, обшитий по краях червоним і білим шнуром, на поясі спереду зачинається на гачку, а зимою – «чуганю» або кожуха. Довгу чуганю носили тільки наопашку, рукави при зап'ясті були зшиті завжди і служили як кишені. Іноді чуганя мала величезні коміри, що прикривали усю

спину. Чоловіки носили довге волосся, що сягало ramen і мало в середині проділ. Пізніше стригли коротко.

На голові носили зимою хутряну шапку («клапаню»), влітку – солом'яний капелюх «калап», опоясаний ремінцем з червоною випусткою, прикрашений чорним страусиним пером або червоним півнячим, а також кольоровими цяцьками, шпильками, металевими квітками. На ноги вдягали «керпці».

На свято одягали «скірні», цебто чоботи, набивані цвяхами, а також «кирици» («ходаки»). Ноги по коліна обмотували залишками вовняних хусток («лицянками»), поверх них льняним полотном та густо переплетеною «наволокою» (мотузком, крученим з вовни).

Чоловіки іноді одягали широкий шкіряний пояс, до 30 см шириною з різними сховками на тютюн, гроші, ніжик тощо. Старовинний одяг цей зберігали лісоруби, мандруючи у далекі сторони.

Ще на початку ХХ ст. лемки робили свій одяг самі, купуючи тільки хустки в крамницях. З льону, коноплі та вовни ткали на домашньому ткацькому станку весь матеріал на одяг та робили сукно у «фолюші». Фарби, які робили з льняної олії та синьки, відзначалися надзвичайною стійкістю як в пранні, так і ношенні. У прикрашенні одягу чоловіки не брали участі. Все робили жінки.

У наш час у лемків зберігаються деякі деталі народного одягу – окремі прикраси, вишивки.

Лемки, володіючи дуже обмеженими матеріальними засобами, розвинули і підняли на високий рівень своє народне мистецтво, яке справляє надзвичайно гармонійне враження і свідчить про великий естетичний смак. Лемки своєю художньою творчістю внесли питомий вклад у велику скарбницю українського народного мистецтва.

В лемківському прикладному мистецтві в різних його сферах (настінний розпис, різьба, вишивки, писанки) виробилися загальні сталі теми, популярні елементи. Ці основні елементи, які трактуються по-різному в різних районах, мають безліч варіантів, а також переживають певну еволюцію. Деякі з цих елементів спільні всім слов'янським народам і корні їх сягають у стародавні часи. На Лемківщині у найвіддаленіших селах разом з старовинними засобами, застосованими у ремеслі і промислах, існували і старовинні форми та орнаменти.

Орнаментовку свою лемки виводили з кількох коренів, які їм зберегла традиція, а саме: мотив сонця (солярний знак), сосни, квіток і листків, а також геометричного характеру – ломана лінія у різних варіантах, мотив дерева – життя, а також хрест із заокругленими раменами. Ці корені – мотиви, по-різному інтерпретовані повторюються у всіх видах народного мистецтва Лемківщини.

Лемківські хати мали зовнішні стіни, мащені рапою або товченою цеглою з олією, що давало їм коричневорудий колір. Воно зберігало дерево від загинання і давало прекрасний фон для розпису. Лемки, декоруючи цю площу, вміло пристосовували до неї форми орнаменту. Особлива увага приділялася розписуванню фронтальної хатньої стіни. Найскладнішим і найрізноманітнішим був розпис зовнішніх дверей хати, який не був позбавлений символіки (захищав від відьом та ін.). Найчастіше це був мотив квіту (галузку сосни, вазон з квітами, стилізована форма, геометрична розетка).

Старі люди вірили, що цей квіт повинний мати стільки галузок, скільки членів сім'ї. Народиться дитина – домальовували: для дівчат – листки барвінку, щоб подобалися, були веселі, щасливі і скоро йшли заміж. Біля чоловічих галузок, коли народжувався хлопець, домальовувалися зірка і сонечко, щоб були сильні та здорові. Для померлих чоловіків домальовували поминальний знак – великий хрест із заокругленими раменами, в середині яких розміщали маленькі хрести.

В лемківських хатах дуже ретельно художньо оброблялося орнаментальне обрамування дверей і вікон, по стінах малювали окремі елементи і дуже велика увага приділялася розпису кутів хат, що в народній архітектурі відігравав значну декоративну роль. А взагалі кожне село мало певну специфіку настінного розпису. Найбагатшими і найдавнішими розписами славилися села Команча, Ославиця, Дубраче.

У лемківських вишивках переважає квітковий орнамент, особливо на західних околицях. Лемківські вишивальниці взори беруть прямо з природи, форми рослин спрощують, іноді стилізують або навіть надають їм геометричного характеру, розмальовують їх довільно в різні кольори і гармонійно компанують.

Визначними вишивальницями на Лемківщині вважаються Параска Рачинська та Анна Делімант з села Кам'янки, вироби яких користуються великим попитом.

Розпис писанок на Лемківщині своєрідний, відмінний від інших районів України. Лемківські писанки завжди однотонні – фіолетові, коричневі, рожеві, узор на них завжди білий. Тільки з 40-х рр. ХХ ст., наслідуючи подільські та гуцульські писанки, й лемківці почали вводити поліхромію. Малюнки виконуються короткими цятками, що нагадують коми, і мають найдревнішу основу, йдуть ще з культу сонця, тому, як правило, мають символічні знаки сонця.

В архітектурі лемківських споруд відчутні зв'язки із загальноукраїнським будівництвом, зокрема – архітектурою бойків (у будові стін, заламах даху, тридільності зрубу). Однак відчувається і індивідуальна стилістика лемківської архітектури. Церкви лемківського типу базуються на старовинних формах. Будували їх майстри з народу.

Серед лемківської іконографії найбільш цінними вважаються твори народного малярства з ХV – ХVІ ст. на липових дошках. Мистецтвознавці вважають, що в той час Лемківщина була важливим центром українського малярства і створила свою особливу своєрідну високомистецьку школу іконопису. Дорогоцінні шедеври, зразки деяких лемківських ікон того часу знаходяться в музеях Кракова, Львова, Санока.

Звичаї і обряди лемків проводилися так, як і на всій Україні. Однак умови життя в горах, частинна ізоляція від сторонніх впливів мало своїм наслідком те, що у лемків найдовше зберегалися незмінними форми духовного життя найдавніших часів. Духовна культура лемків включала в себе цілий світ чарів, вірувань, зашептунів. Деякі традиції общинного ладу спостерігаються у лемків ще в ХХ ст.

Майже загальна бідність, низький життєвий рівень лемківських народних мас визначив характер страв, які вони вживали. Це були різні продукти з вівса, ячменю, картоплі. З городини ще вживали капусту, цибулю, буряк, часник. М'яса їли дуже мало, переважно в святкові дні. В більшості вживали молоко, оскільки його трудно було продати. Під час посту – конопляна та льняна олія, а також «сушениця» (сушені овочі). Поширена була грибна юшка. З лісних ягід («яфін») і цукру робили напій, подібний до вина.

Народні пісні лемків, що відзначаються своєрідністю і самобутньою красою складають частину багатой поетичної і музичної творчості українського народу. Взагалі, характерною особливістю лемків завжди була їх витончена музична обдарованість, як і їх образотворче та прикладне мистецтво, надзвичайно різнобарвна і многогранна, багата відтінками в змалюванні природи і душевних переживань.

Кожна окрема місцевість Лемківщини, майже кожне село мали свої оригінальні особливі риси в піснях і танцях. На Лемківщині існувало багато різних

музикальних околиць. Народна музика була щоденною потребою лемківських народних мас. Вона відбивала їх настрої, звичаї, події життя. Все, що оточувало лемків, переливалося у народну пісню і танець. Майже кожний лемко міг грати на різних інструментах, найчастіше на скрипці, а тому в кожному селі, при необхідності, комплектувався досить великий оркестр.

Значно відрізняються пісні, складені мешканцями гір від пісенних творів, які народилися в підкарпатських низинних селах і місцевостях. Для пісень, що їх співали в найвищих гірських місцевостях характерні різкі суворі інтонації. Ці пісні неширокі за діапазоном, короткі словом і нагадують своєрідні вигуки. В підкарпатських рівнинах співали більш наспівно, милозвучно, поетично. Пісня відрізнялася широтою діапазону, обсягом побудови та інтервальною розкладки. Таким чином, підкарпатський лемківський мелос характерний спокійними, лагідними, елегантними інтонаціями

Жанрово-тематичні групи лемківських пісень співпадають, загалом, з класифікацією українського фольклору (пісні історичні, баладні, рекрутські, побутові). Однак в лемківському фольклорі представлені і своєрідні жанри – пісні пастуші, збійницько-опришківські, пияцькі, емігрантські. Популярними на Лемківщині були пісні – «Їхав козак на Україну» та «Ой, три літа, три неділі», занесені сюди зі Сходу України, мелодії до яких створили самі лемки.

Крім оригінальних лемківських мелодій, що є їх локальним витвором, виділяється група лемківських пісень, які зазнали впливу сусідніх народів.

Деякі лемківські пісні перейшли кордони і були засвоєні і навіть «асимільовані» слов'янськими і неслов'янськими народами, що входили до складу Австро-Угорської імперії. Особливо популярні і поширені були лемківські рекрутські пісні.

Самобутня краса лемківської пісні, її ніжність, гірський порив, оптимізм привабили багатьох славетних композиторів Європи і в їх творах звучать лемківські народні інтонації (Людвиг ван Бетховен, Франц Шуберт, Ференц Ліст, Йосип Гайдн).

Багатогранність і поетичність лемківської пісні висуває її на передове місце серед українських музичних діалектів.

Лемки мали свої народні танці: «Обертан», «Крижованець», «Гайдум», «Плесання», «Трамбель», «Трясунець».

* * *

Таким чином, лемки – це складова частина українського народу, яка багато років була відірвана політичними кордонами від матері України. Однак, розвиток лемківської матеріальної і духовної культури йшов спільними шляхами з історичним розвитком усього українського народу.

За період довгого, більш, ніж півтисячолітнього іноземного панування, лемківські народні маси вели визвольну боротьбу, часом об'єднуючись з повсталим людом інших частин України. Революційна боротьба на Лемківщині була тісно пов'язана з діяльністю Комуністичної партії Західної України. Під час німецько-фашистської навали лівий рух опору на Лемківщині зливався з загальноукраїнським партизанським рухом.

Заселяючи Карпатську Верховину, відокремлені горами, лемки довше, ніж інші частини України, зберігали старовинні зразки мови і культури українського народу найраніших періодів його історії. Лемки створили своє рідне, оригінальне та багатогранне народне мистецтво, фольклор, які органічно зв'язані з загальною українською народною культурою і займають в ній одне з провідних місць.